

Osmanlı İstanbulu'nda İranlı Matbaa ve Kitapçılarının Yasaklı Faaliyetlerine Dair Bir İnceleme

Ayhan Doğan* - Eyüp Cücük**

Giriş

Toplumsal yaşamda devlet erkiyle uygulanan her alandaki ve her türdeki izin ve yasakların belirlenerek çizilmiş sınırların ortaya konulması, toplumsal yapının daha iyi anlaşılabilmesi için büyük bir gereklilik arz etmektedir. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde güçlü kontrol sistemi ve merkeziyetçi yönetim anlayışının bir gereği olarak siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda hukuki ve yasal boyut kazandırılmış farklı türden birçok yasakla karşılaşmak mümkündür. Modernleşmeyle birlikte Osmanlı toplumunda yaşanan kitap ve kitaba dair yasakların incelenmesi ise Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel hayatının bir yönünün aydınlanması anlamında önemli görünmektedir. Devlet-toplum ilişkisi içerisinde zuhur eden bu yasaklar, kimi zaman devletin kendini dış tehditlerden koruma ve gücünden taviz vermeme kimi zaman da kendi içindeki kontrol mekanizmasını canlı tutarak toplum hayatında egemen güç olma maksatlarını taşımıştır.

Öte yandan, Osmanlı basın-yayın hayatının özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında Müteferrika Matbaası'nın kuruluşuyla birlikte hız kazanmasının ardından kitap basım ve yayımına dair tüm konu ve faaliyetler, devletin belirlediği izin ve yasaklar çerçevesinde yürütölmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede tarihsel süreç içerisinde hem matbaa ve kitapçılıkla ilgili mevzuat oluşturulmuş hem de bununla ilgili iş ve işlemleri gerçekleştirecek resmi kurumlar tesis edilmiştir. Kitap basımında 1840, 1841, 1854, 1856 yıllarında bazı münferit hukuki düzenlemeler yapılmış, nihayet 8 Şubat 1857 tarihinde Matbaa Nizamnamesi ilk defa yayımlanarak matbaaların nasıl açılması gerektiği, her türden kitap ve risale basımında nelere

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Gaziantep/ TÜRKİYE, ayhandogan@gantep.edu.tr ORCID: 0000-0002-3835-0124

** Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Gaziantep/ TÜRKİYE, cucukeyup@gmail.com ORCID: 0000-0003-2660-8009

dikkat edileceği vs. konulardaki tüm hususlar karara bağlanmıştır¹. Mevzuata dair bu düzenlemelerin yanında matbaa ve kitapçılık faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol edilebilirliği ve denetiminin sağlanabilmesi için Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede *Meclis-i Maarif, Matbuat Nezareti, Telif ve Tercüme Dairesi, Encümen-i Teftiş ve Muayene, Tetkik-i Müellefat Komisyonu, Kütüb-ü Diniye ve Şer'îye Tetkik Heyeti, Bâb-ı Vâlâ-yı Fetva* gibi kurumların kurularak faaliyet gösterdiği bilinmektedir².

Matbaa ve kitapçılık sektörünün oluşmaya başladığı dönemlerden itibaren başlayan devlet kontrolü ve müdahalesi, özellikle bu sektörün genişlemeye başladığı ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de ciddi bir yapılanmaya girdiği Tanzimat Dönemi ile birlikte hız kazanmıştır. Bir diğer ifadeyle "...*Kıtapların, toplum üzerindeki etkisi arttıkça, devletin denetimi de o oranda artmıştır...*"³. Bu minvalde geç dönem Osmanlı devletinde oluşturulan mevzuat ve bu mevzuatın uygulayıcısı ve denetleyicisi olan resmi kurumların gerçekleştirdiği denetimler neticesinde, ruhsatsız ve/veya yasaklı bir yayın basan bir matbaanın kapatılarak sahibine ceza kesilmesi, bu tür yayınların piyasadan toplatılması, satışı yapanlara ceza kesilmesi vb. konularda tarihsel süreçte birçok vakaya rastlamak mümkündür⁴.

Osmanlı İstanbul'unda sahaf, kağıtçı, mürekkepçi ve mücellitlik gibi kitap ve kitap üretiminin tarihçesine bakıldığında ise bu faaliyetlerin Osmanlı klasik döneminde kurulan eğitim kurumlarıyla birlikte aktif bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Çok sayıda medresenin bulunduğu Beyazıt ve Fatih semtleri, bu faaliyetlerin yoğun bir şekilde sürdürüldüğü yerler olmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde Beyazıt semti civarında kurulan Bedesten kompleksinin içinde ve dışındaki dükkanlardan bir kısmının sahaf ve mücellit dükkanları olduğu kayıtlara geçmiştir. 16. asrın sonlarına doğru ise kitap ticaretinde yaşanan önemli gelişmelerin bir sonucu olarak İstanbul'daki kitapçı dükkanlarının sayısının hızla artmasıyla beraber, Bedesten dışında bugün Kapalıçarşı olarak bilinen yerde tamamı kitapçılardan oluşan bir "Sahafkar Çarşısı"ndan söz etmek mümkün olmuştur⁵. Bedesten'de ve Kapalıçarşı'daki Sahafkar Çarşısı'nda sahafkarların sayısının

1 Fatmağül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sy: 5, İstanbul 2004, s. 89-104, s. 90.

2 Ali Birinci, *Tarihî Hüdudunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 137-151.

3 Demirel, agm., s. 89.

4 Birinci, *age.*, s. 137-151

5 İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahafkarlık ve Sahafkarlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 69-75.

19. yüzyıldan itibaren gittikçe artmasıyla birlikte, sahafların çarşı dışındaki bazı bölgelerde ve özellikle de Hakkaklar Çarşısı'nda faaliyet göstermeye başladıkları bilinmektedir⁶.

Modernleşme sürecindeki Osmanlı İstanbulu'nda matbaa ve kitapçılıkla uğraşan farklı etnik kökenden kişiler olmakla birlikte bunlar arasında dikkat çeken bir grup olarak İranlı matbaa ve kitapçılar öne çıkmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, İstanbul Beyazıt'ta Sahaflar Çarşısı'ndaki dükkanların büyük çoğunluğunun İran⁷ kökenli şahıslara ait olduğu ve İranlıların İstanbul'daki kitap basım ve satım piyasasında önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Söz konusu tarihler arasında İstanbul'daki İran kökenli kişilerin iş kollarına göre dağılımı göz önüne alındığında ise -birçok farklı sektörde çalışmış olmakla birlikte- en çok halı ticareti ve ikinci olarak matbaa ve kitapçılık, hattatlık, kağıtçılık, mücüllük vb. sektörlerde faaliyet gösterdikleri ifade edilmektedir.⁸

Bu araştırma, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İstanbul'undaki İranlı matbaa ve kitapçıların çeşitli faaliyetlerini konu almaktadır. Bu çerçevedeki araştırmanın amacı, İstanbul'un Beyazıt semtinde yerleşmiş bulunan İranlı bazı şahısların mağaza ve dükkanlarında, Osmanlı Devleti tarafından yasaklanmış yayınları basma ve satma faaliyetlerini arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymak ve tarihi durum tespiti yapmaktır.

Konuyla ilgili Osmanlı Türkçesiyle yazılı arşiv belgelerini içeren araştırma verileri, doküman incelemesi yöntemiyle T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki Osmanlı dönemi fonlarında yapılan incelemeler neticesinde elde edilmiştir. İstanbul'daki İranlı kitapçıların devletin yasaklamış olduğu ve/veya zararlı olarak nitelediği kitapları basma ve satma faaliyetleri ile ilgili çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu belgelerin büyük bir kısmı, yasaklı ve zararlı yayın bulundurduğu gerekçesiyle teftiş edilen bir matbaa veya kitapçı dükkanı ile ilgili kurumlararası resmi yazışma kayıtlarından veya bir müfettişin rutin ya da şikayet

6 Erünsal, *age.*, s. 80.

7 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da gittikçe genişleyen bir nüfusa sahip olan ve "Acem Basmacılar" diye de bilinen İranlı matbaa ve kitapçı esnafının büyük çoğunluğu; ticari ve siyasi sebeplerle İstanbul'a gelip yerleşmiş olan Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Azeri kökenli İranlı Müslüman tüccarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Filiz Dıgıroğlu, *Dersaadet'te Bir Acem Kitapçı: Kitap-Füruş Hacı Hüseyin Ağa*, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2014, s. 10; Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sy: 8, Ankara 1997. s. 83-87.

8 Dıgıroğlu, *age.*, s. 10.

üzerine gerçekleştirdiği bir inceleme sonucunda tuttuğu raporlardan oluşmaktadır. Bu araştırmada konu ile ilgili ulaşılabilen arşiv belgeleri ve dolayısıyla tarihsel vaka örneklerinin tarihleri, 1890-1906 yılları arasında değişmektedir. Bir diğer ifadeyle İranlı matbaa ve kitapçıların İstanbul'daki yasaklı faaliyetlerine dair yapılan bu inceleme, Sultan II. Abdülhamit'in uzun süren saltanat döneminin (1876-1908) son yıllarıyla sınırlıdır. Elbette, bu tarihlerden önce veya sonra İranlı matbaa ve kitapçıların söz konusu faaliyetlerde bulunmuş olabilecekleri ihtimal dahilindedir.

Arşiv çalışması sırasında erişilen belgelerin konularına göre ayrı temalar altında tasnif edilmesinin yanı sıra söz konusu belgelerin günümüz Türkçesine transkripsiyon ve sadeleştirme işlemi yapıldıktan sonra muhtevası analiz edilmiştir. Bunun neticesinde, İranlıların İstanbul'da matbaa ve kitapçılık faaliyetlerine dair tarihsel vaka örnekleri analiz edilerek değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili pek çok tarihsel vaka örneği sıralamak mümkün olmakla birlikte, kongre tebliği mahiyetindeki bu araştırmanın boyutları gereği, aşağıda yer alan başlıklarda birkaç örnekle yetinilerek İranlı matbaa ve kitapçı esnafının yasaklı faaliyetleri ortaya konulmuştur.

İranlı Matbaacıların Yasaklı Yayın Basma Faaliyetleri

İstanbul'da bulunan ve İranlılara ait olan bazı matbaalarda devlet tarafından yasaklı ve zararlı olarak nitelendirilen eserlerin basılması hususunda, ulaşılabilen çok sayıda arşiv belgesi çerçevesinde bazı vakaların örnek olarak sunulması mümkündür. Bu bağlamda, ilk olarak 1892 yılında *Ahter Matbaası*'ndaki birtakım yasaklı basım faaliyetlerinden bahsedilebilir. Konu ile ilgili incelenen belgelerden anlaşıldığı üzere, İstanbul'da bulunan Ahter Matbaası'nda çoğunlukla zararlı kitap, risale ve çeşitli evrakların basıldığıının haber alınması üzerine, yetkili mercilerce ön inceleme yapılmış ve Ahter Matbaası'nın kapsamlı bir teftişe tabi tutulmasına karar verilmiştir. Konu ile ilgili olarak matbaanın imtiyaz sahibi olan İranlı Tahir Efendi⁹ ile görüşülmüştür. Bu görüşme neticesinde Tahir Efendi, İran Dersaadet

9 Osmanlı arşiv kayıtlarında İranlı Kitapçı Tahir Efendi olarak geçen bu şahsın asıl adı Muhammed Tahir Tebrizi olup İstanbul'da H. 1875-76 (1292) ile 1902 yılları arasında faaliyet göstermiş olan Ahter Matbaası'nın kurucusu ve sahibidir. Tahir Efendi 1860'lı yılların başında İstanbul'a gelmiş, 1862-63 yılında Hacı Abbas Kerimov ile ortak olarak açtığı matbaayla bu sektörde kariyerini geliştirmeye başlamıştır. Daha sonra kendi adına kurmuş olduğu Ahter Matbaası'nda başta 1876-1896 yılları arasında yayımlanan ve İran dışında Farsça neşredilen ilk ve en önemli gazete olan Ahter Gazetesi'ni çıkarmış olmakla birlikte çeşitli dillerde çok sayıda kitap ve risale basımı yapmıştır. Yine kendisine ait olan ve Hakkaklar çarşısında bulunan kitap dükkanında da basmış olduğu eserlerin satışı yapmıştır. Ahter Matbaası, Ahter Gazetesi ve Tahir Efendi'nin İstanbul'daki diğer faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güllü Yıldız, İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2017, s. 175-218.

Büyükelçiliği'nden bir memurun teftiş sırasında hazır bulunmadığı takdirde, hiç kimseyi teftiş için kabul etmeyeceğini ve bu teftişe izin vermeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Tahir Efendi, yetkililerin bu teftiş için zor kullanmaları durumunda, aynı şekilde mukavemette bulunularak karşılık verileceğini ifade etmiştir¹⁰. Gelişen bu olay üzerine devletin ilgili makamları tarafından İran Büyükelçiliği'ne 13 Temmuz 1892 tarihli bir yazı gönderilmiştir¹¹. Bu yazıda, Ahter Matbaası'na yapılacak teftişin tamamıyla kanunlar çerçevesinde gerçekleştirileceği, Büyükelçilik'ten bir memurun orada bulunup bulunmamasının yapılacak işi değiştirmeyeceği, söz konusu matbaada yasaklı ve zararlı eserlerin basımının tespiti halinde onlara el konulacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte İranlı matbaacıların zaten öteden beri kanunlara aykırı hareket etmekte oldukları, bu durumun Matbuat Nizamnamesi'nin hükümlerine de aykırı olduğu ve bunun devamı durumunda gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca kanunların herkes için eşit olduğu ve herkesin buna uyması ve koruması gerektiği hususu belirtilmiştir.

Ahter Matbaası'nın sonraki dönemlerde isim sahibi değişse de Ahter Kütüphanesi adıyla yasaklı ve zararlı yayın basma ve satma faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Matbaalar Müfettişi Rıza Efendi'nin imzasını taşıyan 16 Temmuz 1902 tarihli rapor niteliğindeki bir belge bunu doğrulamaktadır¹². Belgede, Beyazıt'ta Hakkaklar Çarşısı dışında bulunan Ahter Kütüphanesi sahibi İranlı Mahmud Ağa'nın dükkanında yasaklı yayınlar bulunduğundan söz etmektedir. Yine aynı belgede belirtildiğine göre yasaklı yayınlardan olan “*Evrak-i Perişan, Cezmi, Bediü'l-İnşa, Hurdefuruş ve Talim-i Edebiyat*” isimli kitapların ve bu türden daha pek çok yayının söz konusu dükkanda satılmakta olduğu müfettiş tarafından yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Müfettiş Rıza Bey'in raporuna binaen Zabtiye Nezareti görevlilerince; Mahmud Ağa'nın dükkanında gerekli tahkikatın yapılarak yasaklı ve zararlı yayınlara el konulması ve bunların Maarif Nezareti'ne gönderilmesi hususu ile ilgili 24 Temmuz 1902 tarihinde bir karar alınarak¹³ uygulanması istenmiştir¹⁴.

1902 yılındaki bir diğer uygunsuz basım faaliyeti vakası, İranlı Mehmed Mehdi Efendi'nin sahibi olduğu *Hurşit Matbaası* ile ilgilidir. İstanbul'da bulunan Hurşit

10 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) *Maarif Mektubi Kalemi (MF MKT)* 145/10.

11 BOA, MEMKT. 145/10.

12 BOA, MEMKT. 645/43.

13 BOA, MEMKT. 645/43.

14 BOA, MEMKT. 645/43.

Matbaası'nda matbuat müfettişleri tarafından iki defa gerçekleştirilen inceleme ve araştırma sonucunda, 1280 cilt "*Tercüme-i Telemak*" ve 409 cilt "*Yenabü'l-Mevedde*" adlı kitaplara el konulmuştur. Bunun üzerine İranlı Mehmet Mehdi Efendi'nin ilk olarak İran Dersaadet Büyükelçiliği'ne başvuruda bulunduğu, Büyükelçilik'ten 17 Mart 1902 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıdan anlaşılmaktadır. Büyükelçilik bu yazıda, Mehmed Mehdi Efendi'yi savunarak ona ait kitapların yasaklı kitap olmadığını belirtmiş ve el konulan kitapların bedeli olan 23.035 kuruşun kendisine ödenmesini ve konuyla ilgili gerekli işlemlerin yerine getirilmesini istemiştir¹⁵.

Büyükelçiliğin bu talebi üzerine devletin çeşitli kurumları arasında bazı yazışmalar yapıldığı ve durumun Mehmed Mehdi Efendi aleyhine sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyetinin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 8 Nisan 1902 tarihli bir belgede "*Tercüme-i Telemak*" adlı kitabın ruhsatsız olarak basıldığı ve "*Yenabü'l-mevedde*" adlı kitabın ise kitap basım kurallarına uygun olmadığı ve birçok konuda zararlı hususlar içerdiği belirtilmiştir. İranlılara ait matbaa ve kitapçıların ilgili kanunlar dairesinde ve kurallara uygun hareket etmeleri hususunda daha önceden de uyarılmış olmalarına rağmen; Mehmet Mehdi Efendi'nin buna uygun davranmadığı görülmüştür. Ayrıca söz konusu yazışmalarda "*İstanbul'daki İranlı kitapçılar tarafından sürekli gizli surette basım ve yayımı yapılmakta olduğundan*" dolayı her nerede bu tür yasaklı ve uygunsuz yayın görülürse hemen ele geçirilip toplatılarak tedavülden kaldırılması gerektiğine dair padişah iradesinin olduğu hatırlatılmıştır¹⁶.

Bir diğer uygunsuz eser basımı ise İbrahim Efendi Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir. Bu durum Matbaalar Müfettişi İhsan Bey'in Beyazıt'ta Hakkaklar Çarşısı'nda yaptığı bir teftiş sonucunda anlaşılmıştır. İhsan Bey'in 27 Ekim 1906 tarihli raporuna göre, İbrahim Efendi Matbaası'nda yasaklı eserlerden olan "*Şah İsmail*" adlı kitabın basım halinde olduğu müşahede edilmiştir. Bunun üzerine resmi işlemler başlatılmıştır. Bu çerçevede yapılan tahkikat neticesinde, söz konusu eserin basım halindeki nüshasına ve basımda kullanılan araç gereçlere ("litografya taşı"na) el konulmuştur. Ayrıca matbaa mühürlenerek basım faaliyetleri bir süre durdurulmuştur¹⁷.

15 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT) 488/52.

16 BOA, DH.MKT. 488/52.

17 BOA, DH.MKT. 1127/59.

İranlı Kitapçıların Yasaklı Yayın Satma Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin resmi makamları tarafından yapılan incelemeler neticesinde İstanbul'daki İranlı kitapçı esnafının dükkanlarında yasaklı ve zararlı olduğu gerekçesiyle el koyularak toplatılan çok sayıda eser bulunmaktadır. İranlı kitapçıların karşı karşıya kaldığı bu “*yayına el koyma ve toplatma*” şeklinde cereyan eden devlet müdahalesi, genellikle bir matbuat müfettişinin yaptığı rutin bir teftiş sırasında veya resmi makamlara gelen şikayet üzerine gerçekleştirilen bir tahkikat sonucunda ortaya çıkmıştır. Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edilen çok sayıda arşiv belgesi bu durumu teyit etmekle birlikte, bunlar arasında dikkat çeken bir isim olarak Matbaalar Müfettişi Rıza Efendi'nin raporları öne çıkmaktadır.

Rıza Efendi'nin 1898-1902 yılları arasında İstanbul'daki kitapçı dükkanlarında gerçekleştirdiği çok sayıda teftişe dair “*Matbaalar Müfettişi*” unvanıyla imzaladığı raporlar bulunmaktadır. Bu çerçevede, Rıza Efendi, Beyazıt'ta Hakkaklar Çarşısı'nda İranlı Nasrullah Efendi'nin dükkanında yaptığı bir teftiş sonucunda, 28 Şubat 1898 tarihli raporu oluşturmuştur¹⁸. Bu raporda bahsedildiği üzere, ruhsatsız olarak basılarak yayımlanan “*Letaif-i Hayal*” adlı risale, Matbaalar Nizamnamesi'ne aykırı bulunmuştur. Bunun üzerine söz konusu risaleye el konularak toplatılması hususunda, sonraki süreçte gerekli resmi izin ve yazışmalar yapılarak konu, ilgili birimlere sevk edilmiştir¹⁹. Akabinde gerekli tahkikat gerçekleşmiş ve Nasrullah Efendi'nin dükkanında bulunan bir adet “*Letaif-i Hayal*” adlı risaleye el konulmuştur. Bu esnada diğer dükkanlarda da tahkikat yapılmış ve İran kökenli kitapçılardan Hacı İbrahim Efendi (2 adet), Seyyid Efendi (1 adet) ile -uyruğu belirtilmeyen ancak bir kısmının İranlı oldukları düşünülen- Ispartalı Mehmed Efendi (13 adet), Abdullah Efendi (1 Adet), ve Seyyid Efendi (1 adet)'nin dükkanlarında söz konusu risale tespit edilmiş ve kanunen bunlara da el konulmuştur²⁰.

Bir başka belgeden de Hakkaklar Çarşısı'ndaki İranlı Ali Ağa'nın dükkanında yine Müfettiş Rıza Efendi'nin incelemede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu teftiş sonucunda oluşturulan 28 Mart 1898 tarihli rapora göre; İranlı Ali Ağa'nın dükkanında 20 adet “*Eba Müslim Divanı*” adlı yasaklı ve zararlı yayın bulunduğu bildirilmiştir²¹. Bunun üzerine gerekli araştırmayı yapma ve yasaklı yayınlara el

18 BOA, MEMKT. 387/62.

19 BOA, MEMKT. 387/62.

20 BOA, MEMKT. 387/62.

21 BOA, MEMKT. 392/2.

koyma işlemi için görevlendirilen Zabtiye Nezareti müfettişleri tarafından -İran Büyükelçiliği tercüman görevlisinin de hazır bulunduğu bir sırada- yapılan incelemede söz konusu kitaplar bulunamamıştır²². Dükkan sahibi Ali Ağa ifadesinde, “...daha önce söz konusu kitabın bir nüshasının dükkanında bulunduğunu; ancak bunu bilmediği bir şahsa sattığını ve bir daha da dükkanında bulundurmadığını...” beyan etmiştir²³. Bu durum değerlendirildiğinde, müfettişin ön incelemesinden sonra el koyma işlemi için gerekli resmi izin işlemlerinin tamamlanması sırasında geçen sürenin, uygulamada bazı sorunlara yol açtığı anlaşılmaktadır.

Dönemin Zabtiye Nazırı'nın imzasının bulunduğu 8 Haziran 1898 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla İranlı Ali Ağa'nın dükkanında gerçekleştirilen bu incelemeden, tahkikat usulüne ilişkin genel bir sonuç çıkmıştır. Bundan böyle yasaklı ve zararlı yayın bulunduğu gerekçesiyle bir yerin araştırılması ve incelenmesi gerektiği takdirde; yasaklı ve zararlı yayınların isim ve çeşidi hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olmalarından ötürü, Maarif-i Umumiye Nezareti müfettişlerine de mutlaka haber verilmesi ve onların da tahkikatta bulunması kararlaştırılmıştır²⁴.

Rıza Efendi'nin 14 Haziran 1898 tarihli bir diğer raporu; Hakkaklar Çarşısı içinde ve dışında kitapçı dükkanları bulunan İranlı Seyyid Molla Kerim ile ilgilidir. Bu şahsın dükkanlarında “*Falname-i Muhiddini'l- Arabi*” adlı yasaklı ve zararlı risalenin bulunduğu anlaşılmıştır. Adı geçen risalenin “*ruhsatsız basılmakta olan astroloji ile alakalı ve aslı esas olmayan ananiden bahseden bir eser olduğu ve yapılan inceleme sonrasında alım satımının uygun olmadığı*” ifade edilmiştir²⁵. Bundan dolayı ilgili müfettişler tarafından Seyyid Molla Kerim'in dükkanlarında tahkikat yapılarak bu risalenin nüshalarının toplatılması istenmiştir. Ayrıca her nerede bu risalenin basım ve yayımın yapıldığı görülürse Zabtiye Nezareti'ne haber verilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁶.

Rıza Efendi'nin dışında bazı müfettişlerin de İranlılara ait matbaa ve kitapçılarda denetimde bulunduğu ve bu suretle birçok dükkan sahibinin hatırı sayılır yaptırımlara maruz kaldığına ilişkin daha pek çok tarihsel vaka örneği sıralamak mümkündür²⁷.

22 BOA, MEMKT. 394/60.

23 BOA, MEMKT.392/2.

24 BOA, MEMKT. 394/60.

25 BOA, MEMKT. 403/28.

26 BOA, MEMKT. 403/28.

27 Bkz. BOA, MEMKT. 662/11; BOA, DH.MKT. 831/8; BOA, MF. MKT.669/21; BOA, DH.MKT. 605/33.

İranlı Kitapçı Esnafının Mağduriyet Beyanı ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu

Osmanlı Devleti’nin yetkili mercilerince, İstanbul’daki İranlı kitapçı dükkanlarında özellikle 1902 yılında kapsamlı bir araştırma ve inceleme gerçekleştirilmiştir. Birçok kitapçıda yapılan tahkikat neticesinde, çok sayıda esere “yasaklı ve zararlı” olduğu gerekçesiyle el konulmuştur. El konulan bu eserlerin bir kısmı öteden beri yasaklı ve zararlı olduğu bilinen ve resmi makamlarca toplatılan eserlerdir. Diğer bir kısmı ise daha önce Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından ruhsatname verilerek yayınlanmış; ancak yayın ve satışında daha sonra bazı zararlar görülerek yasaklanmış -ruhsatı iptal edilmiş- eserlerdir. Her iki durumdaki risale, kitap vb. tüm yayınların ele geçirilerek toplatılması yoluna gidilmiştir. Ancak bu noktada, bu işle uğraşan ülkedeki İranlı ticaret erbaplarının mağdur olmamaları için toplatılan ve/veya daha sonra toplatılacak olan yayınların bedelinin ödenmesine, padişahın bir irade-i seniyyesi gereğince karar verilmiştir. İlgili karar gereği, ticarî faaliyetleri Osmanlı Devleti güvencesinde olduğundan dolayı tüccarların bu çerçevede doğacak zararlarının karşılanması uygun görülmüştür. Buna göre zararlı ve yasaklı görülen eserlerin tereddütsüz bir şekilde devletin ilgili mercilerine teslim edilmesi halinde, bunların bedeli hesaplanarak taraflara ödeneceği vaat edilmiştir.²⁸

Osmanlı devlet yetkililerince söz verilmesinin üzerinden bir yıl sürenin geçmiş olmasına rağmen İranlı kitapçılara herhangi bir ödeme yapılmadığı ve bu konunun bir şekilde ihmal edildiği, İstanbul’daki İranlı kitapçı esnafının konuyla ilgili mağduriyetlerini bildirerek İran Büyükelçiliği’ne gönderdikleri yazıdan anlaşılmaktadır²⁹. 20 Haziran 1903 tarihli bu yazıya göre, “*Osmanlı Devleti’nin İran tebaasından olan ve İstanbul’da kitapçılık eden esnaf, ellerindeki tüm yasaklı yayınları teslim ederek adalete sığınmışlardır*”. Ancak aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen kitaplarının bedelinin ödenmesi konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. Ticaret erbaplarının bu maddi zarar ve karışıklığa dayanamayarak perişan olacakları açık olduğundan konu ile ilgili mağduriyetlerinin giderilmesi için yeniden devlet yetkililerine müracaatta bulunulması hususunda İran Büyükelçiliği’nden yardım ve arabuluculuk talep etmişlerdir.

Kitapçı esnafının Büyükelçiliğe gönderdiği dilekçede belirtildiği üzere, söz konusu kitaplar için devletin resmi makamlarınca biçilen düşük değer, eserlerin gerçek

28 BOA, MFMKT. 662/11. Bu konu hakkındaki arşiv belgesi grubu toplamda 11 varaktan oluşmakta olup aynı dosya/gömlek numarasıyla kayıtlıdır.

29 BOA, MFMKT. 662/11.

değerini yansıtmamaktadır. Biçilen değerın düşüklüğü, kitaplardan bir kısmının maarif nezaretince ruhsat kayıtlarının bulunamadığından ötürü ruhsatsız addedilmelerinden kaynaklanmaktadır. Sözde ruhsatsız addedilerek bedeli ödenmeyen kitaplardan bir kısmı, yıllardır devletin siyasi memur yetiştirdiği Mekteb-i Mülkiye-i Şahane gibi ilmi müesseselerde okutulan, basım ve satımı yapılan kitaplardır. Diğer yandan bahsi geçen irade-i seniyye gereği, el konulan kitapların kayıtsız şartsız bedelinin ödenmesi gerekmektedirken toplamda 2000 kûsur lira değerinde bulunan eserler için maarif nezaretince oluşturulan komisyonunda bir kısmına 100 lira, bir kısmı da 200 lira kadar bir bedel ödenmesi uygun görülmüştür. Kitapçı esnafının "...%10 iskontoyla para ödeyerek almış oldukları eserlerin %10 oranına yakın bir kıymet biçilmiştir..." Kitapçılar el konulan kitaplar için biçilen değerın oldukça düşük olduğunu belirterek mağduriyet yaşadıklarını beyan etmişlerdir.³⁰

Bununla birlikte söz konusu dilekçede, eser veya matbaa sahiplerinin bastırdukları eserlerin ruhsatlı olup olmadığını bilmeden satan kitapçılara ceza kesilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla basıldıktan 15-20 gün sonra zararlı olduğu anlaşılacak toplatılmış birçok eser bulunduğundan dolayı kitapçılar mağdur olduklarını beyan etmişlerdir. İranlı kitapçılar, içinde buldukları durumun kitap ticaretini zora sokarak tüccarların bir süredir ticaret yapmasına engel olmasından dolayı serzenişte bulunmuşlardır. Kitapçı esnafına göre, "...İran tebaasına gösterilen bu kötü uygulama, dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir. Ayrıca Osmanlı'daki hiçbir millet böyle bir uygulamayla karşı karşıya kalmamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak İranlı kitapçılar iflasın eşiğindedirler. Maarif Nezaretinin kabul edilemeyecek olan bu acımasız tavrına karşı esnaf, hakkı olan menfaatlerini koruyamamaktadır."³¹

Bundan dolayı Osmanlı'daki İran tebaasının çıkarlarını koruyan ve kollayan bir merci olarak görülen İstanbul'daki İran Büyükelçiliği'nden yardım istemişlerdir. Bu çerçevede, bir sene önce hükümet memurlarına teslim etmiş oldukları kitapların bedeli olarak komisyonun belirlediği tutarı kesinlikle kabul etmeyerek bahsi geçen kitapların bedeli olarak 2000 kûsur lirayı faiziyle birlikte talep etmişlerdir. Bu kabul edilmediği takdirde ise tüm kitapların taraflarına iadesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Bunun üzerine İranlı kitapçıların haklarını savunmak için İran Büyükelçiliği, konuyla ilgili olarak gerekli teşebbüste bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilgili makamlarına İran Büyükelçiliği vasıtasıyla intikal eden bu konu

30 BOA, MEMKT. 662/11.

31 BOA, MEMKT. 662/11.

hakkında, 30 Haziran 1903 tarihinde Maarif Nezareti'nden Bab-ı Ali'ye gönderilen bir telgrafta ayrıntılı bilgi yer almaktadır³². Buna göre; dükkan sahipleri söz konusu kitapların yasaklı ve zararlı yayınlardan olduğunu bilmediklerinden dolayı dükkanlarında bulundurdıklarını ve kendilerine yasaklı yayınların bir listesinin verilmesi halinde bundan sonra bu tür kitapları asla bulundurmayacaklarını belirtmişlerdir. Bu duruma istinaden yasaklı yayınların listesinin kitapçılara verilmesi ve bu kişilerin söz konusu zarar ve ziyanlarından dolayı mağdur olmamaları ve “*Osmanlı Devleti'nin yüce koruyuculuğundan faydalanmaları için*” yeniden bir inceleme yapılması padişahlık makamınca uygun görülerek Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. İran Büyükelçiliği tercümanı ve bilirkişiler nezdinde oluşturulan özel bir komisyon tarafından gerçekleştirilen bu inceleme neticesinde, söz konusu kitap ve risalelerin 31 çeşit eserden 4.246 adedinin başlangıçta ruhsatlı bir biçimde basılmış iken; 78 çeşit eserden 45.857 adedinin ise ruhsatsız olarak basıldığı anlaşılmıştır. Ruhsatlı olarak basılmış eserlere ise 11.785 kuruş değer biçilmiştir. Ayrıca mağduriyet bildiren kitapçılardan oluşan bilirkişilerin yaptığı araştırma-inceleme neticesinde de kararlaştırılan bu tutar yeterli ve uygun bulunmuştur. Diğer yandan ruhsatsız bir biçimde basılmış olan eserler için ise; el konulması ve toplatılması yasa gereği olduğundan dolayı kimsenin itiraz etmeye hakkı olmadığı belirtilmiştir. Buna rağmen mağduriyet bildirenlere ise “*devletin yüce koruyuculuğunu göstermek adına*”, ruhsatlı eserlerin değerinin iki misli olarak toplamda 23.570 kuruş ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Sadrazam imzasıyla Maarif Nezareti'ne gönderilen 26 Temmuz 1903 tarihli belgede; bu kararın onaylandığı ve gerekli işlemlerin başlatılması için emir verildiği anlaşılmaktadır³³.

İran Büyükelçiliği'nin gönderdiği 29 Ağustos 1903 tarihli bir başka yazıyla, bu olaydan önce İranlı kitapçılarda yapılan bazı incelemelerde el konularak toplatılmış olan birtakım eserler için de ayrı bir ücret talebinde bulunulmuştur. İranlı kitapçıların mağduriyetlerinin giderilmesine yönelik söz konusu irade-i seniyye gereğince, bu talebe de olumlu yanıt verilmiştir. Konu ile ilgili yetkili merciler tarafından yapılan incemeler sonucunda 6.802 adet kitap arasından ruhsatlı olanlar için 6.430 kuruş bedel ödenmesi ve daha önce 23.570 kuruş olarak belirlenen toplam meblağın 30.000 kuruşa çıkarılması kararlaştırılmıştır.³⁴

Netice itibariyle bakıldığında, İranlı kitapçıların dükkanlarında “yasaklı ve zararlı” yayın olarak ele geçirilip toplatılan kitaplarla ilgili bir mağduriyetleri söz konusu

32 BOA, MEMKT. 662/11.

33 BOA, MEMKT. 662/11.

34 BOA, MEMKT. 662/11.

olmuştur. Kitapçı esnafı, içinde buldukları kötü durumu, İran Büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin ilgili mercilerine ifade etmişlerdir. Buna kayıtsız kalmayan devlet yetkililerinin ise bu sorunu yeniden ele alarak uzlaşmacı bir tavırla çözüme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. Özellikle yeniden yapılan incelemede, İran Büyükelçiliği'nden bir memur ile birlikte kitapçıların kendi arasında seçtikleri bir bilirkişi heyetinin bulunması devlet yetkililerinin uzlaşmacı tavırlarının bir sonucudur. Ancak ruhsatsız basılan eserlerle ilgili olarak her ne kadar mağduriyetin giderilmesi adına toptan bir değer biçilmiş olsa da bu tutar, kitapçı esnafının beklentilerinin çok altında kalmıştır. Diğer yandan İran Büyükelçiliği'nin Osmanlı ülkesinde İranlıların sorunlarıyla yakından ilgilendiğini, bu anlamda aktif bir rol üstlenerek onları önemsedini göstermektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, İstanbul'un Beyazıt semtinde, Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında İranlı matbaa ve kitapçı esnafının yasaklı faaliyetlerini konu almaktadır. Bu çerçevede ele alınan arşiv belgelerinden hareketle, İran kökenli bazı şahısların matbaa ve kitapçı dükkanlarında Osmanlı Devleti tarafından yasaklanmış yayınları basma ve satma faaliyetlerine ilişkin bazı örnek vakalar incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde, devletin yetkili makamlarınca yapılan teftişlerde, İranlı şahıslara ait çok sayıda matbaa ve kitapçı dükkanında yasaklı yayın basma ve satma eylemlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Yayın basım ve satımı süreçlerinde devlet denetiminin nasıl gerçekleştirildiği, İranlıların ne tür yasaklı yayınlar bastığı ve sattığı, İranlıların yasaklı faaliyetlerinin açığa çıktığı zamanlarda İran Büyükelçiliği'nin nasıl koruyucu bir rol üstlendiği, devletin genel olarak yasaklı yayın faaliyetlerine karşı almış olduğu önlemler vb. gibi daha birçok konuda ayrıntılı bilgiye ulaşılmıştır.

Araştırma sürecinde elde edilen verilerden hareketle, özellikle 20. Yüzyıl başlarında İstanbul Sahaflar Çarşısı'ndaki çoğu dükkanının İran kökenli şahıslara ait olduğu ve dolayısıyla İranlıların kitap basım ve ticaretinde öne çıkan bir egemen unsur olduğu söylenebilir. Ancak İranlı matbaa ve kitapçı esnafının, devletin sıkı denetim ve kontrollerinden oldukça muzdarip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1902 yılında Sahaflar Çarşısı'ndaki İranlı kitapçı dükkanlarında gerçekleştirilen kapsamlı teftişlerde 50.000 civarında kitaba el konularak toplatılması, ekonomik açıdan esnafın büyük bir mağduriyet yaşamasına neden olmuştur. Bu tür durumlarda İranlı esnafın ilk başvuru yeri olan İran Büyükelçiliği'nin, bu konunun üzerine giderek esnafın mağduriyetinin giderilmesi hususunda ısrarcı olmasıyla büyüyen

sorun, padişah iradesi ile ancak çözülebilmiştir. Son tahlilde devlet tarafından el konulan malların bir kısmının bedelinin, sahiplerine ödenmesine karar verilmiştir.

Modernleşmenin hızla sürdüğü Sultan II. Abdülhamit döneminde, bu dönemin “hassas” yaklaşımının da bir etkisi olarak, matbaa ve kitapçılık sektörü üzerinde devlet hakimiyetinin güçlendirilmesine ve denetim mekanizmasının işlerliğinin artırılmasına yönelik yoğun çaba gösterilmiştir. Özellikle bu dönemde matbaalar nizamnamesinde yapılan düzenlemelerden ve devletin ilgili mercileri tarafından yayın basım ve satımının denetlenmesi için müfettişlerin sıkça görevlendirilmesinden bunu anlamak mümkündür. Ayrıca kimi zaman özel komisyonlar oluşturmak suretiyle ülke çapında yasaklı ve zararlı yayınların basım ve satımının engellenmesi, matbaa ve kitapçıların yasal faaliyet alanlarının çizilerek denetim ve teftiş usulü noktasında bazı standartlar oluşturulması yoluna gidilmiştir. Nihayetinde söz konusu süreçte kimi zaman yasal prosedürlere uymadığı gerekçesiyle kimi zamanda siyasi, dini ve ahlaki vs. sebeplerle kitap basım ve satım faaliyetlerine çeşitli yasaklar getirilmiştir. Netice itibarıyla bu durum, Tanzimat yapılanması sürecindeki Osmanlı yönetiminin merkezi devlet anlayışının bir gereği olarak düşünülüp değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Arslan Ali. “Osmanlılar’da Coğrafi Terim Olarak “Acem” Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sy: 8, Ankara 1997.

Birinci Ali, *Tarihin Hududunda Hatırat Kıtıpları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

BOA. MF. MKT. 145/10; 645/43; 387/62; 392/2; 394/60; 403/28; 662/11.

BOA. DH.MKT. 488/52; 1127/59; 831/8; 669/21; 605/33.

Demirel Fatmagül, “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi Yakan Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sy: 5, İstanbul 2004, s. 89-104.

Diğiroğlu Filiz, *Dersaadet’te Bir Acem Kıtıpçı: “Kıtıp-Füruş Hacı Hüseyin Ağa”*, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2014.

Erünsal İsmail E., *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahafklar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Yıldız Güllü, İstanbul’da Bir Acem Matbaası: Kıtıpçı Tahir ve Ahter, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2017, s. 175-218.

Osmanlı İstanbulu'nda İranlı Matbaa ve
Kitapçıların Yasaklı Faaliyetlerine Dair Bir İnceleme

249

**Ek 1: İranlı Matbaa ve Kitapçıların Yasaklı Yayın Basma ve Satma Faaliyetlerine İlişkin
Bir Liste**

Dükkan Sahibi	<i>El Konulan Yayınlar</i>	Belge Künyesi
Ahter Matbaası Sahibi İranlı Tahir Efendi	-	BOA, MFMKT. 145/10. (13 Temmuz 1892)
Ahter Kütüphanesi Sahibi İranlı Mahmud Ağa	<i>Evrak-i Perişan, Cezmi, Bediü'l-İnşa, Hurdefuruş ve Talim-i Edebiyat</i>	BOA, MFMKT. 645/43. (16 Temmuz 1902)
Hurşit Matbaası Sahibi İranlı Mehmed Mehdi Efendi	<i>1280 cilt Tercüme-i Telemak ve 409 cilt Yenabü'l- Mevedde</i>	BOA, DH.MKT. 488/52. (17 Mart 1902)
İbrahim Efendi Matbaası	<i>Şah İsmail</i>	BOA, DH.MKT. 1127/59. (27 Ekim 1906)
İranlı Nasrullah Efendi	<i>1 adet Letaif-i Hayal</i>	BOA, MFMKT. 387/62. (28 Şubat 1898)
Hacı İbrahim Efendi	<i>2 adet Letaif-i Hayal</i>	
Seyyid Efendi	<i>1 adet Letaif-i Hayal</i>	
Mehmed Efendi	<i>13 adet Letaif-i Hayal</i>	
Abdullah Efendi	<i>1 adet Letaif-i Hayal</i>	
Seyyid Efendi	<i>1 adet Letaif-i Hayal</i>	
İranlı Ali Ağa	<i>20 adet Eba Müslim Divanı</i>	BOA, MFMKT. 392/2; 394/60. (28 Mart 1898)
İranlı Seyyid Molla Kerim	<i>Falname-i Muhiddinü'l- Arabi</i>	BOA, MFMKT. 403/28. (14 Haziran 1898)
Mücellit İbrahim Efendi	<i>7 adet Emir Nevroz, 4 adet Cühela(?), 1 adet Bir Seftlenin Hasb-i Hali, 1 nüsha Makber, 1 nüsha Ulu(?), 5 adet Hande(?)</i>	BOA, MFMKT. 434/35. (28 Ocak 1899)
Kitapçı İbrahim Efendi		
İranlı Kitapçı Ali Ağa		
İranlı Kitapçı Muhammed Ağa		
İranlı Ali Ağa	<i>1 adet Huşeng, 1 nüsha Türk Galib Paşa Merhumun Manzumesi, 1 adet Emir Nevroz, 2 adet Hande (?)</i>	BOA, MFMKT. 434/35. (28 Ocak 1899)
İranlı Seyid Kerim	<i>1 adet Telhis-i Hukuk-ı Düvel</i>	BOA, MFMKT. 445/32. (12 Mart 1899)
Hacı Hüseyin Efendi	<i>Tabirname, Caber kalesi, Köroğlu, Aşık Garib, Şah İsmail, Mütenevvi nüshalar, Mecmuatü'l-adab, Seyyid Batdal Gazî</i>	BOA, MFMKT. 629/5. (25 Mayıs 1902)

Mücellit Kazım Efendi	<i>2100 adet muhtelif türden yasaklı ve zararlı yayın</i>	
Hakkaklar Çarşısı Bekçisi Süleyman Efendi	<i>1266 adet muhtelif türden yasaklı ve zararlı yayın</i>	BOA, DH.MKT. 531/12. (27 Haziran 1902)
İranlı Kitapçı Mirza	<i>Seyf ü Kalem, Sahra ve Vîrani Baba</i>	BOA, MFMKT. 649/30. (14 Temmuz 1902)
İranlı Hacı Ağa	<i>Müntehat-ı Tercüman-ı Hakikat, Tarih-i Kainat</i>	BOA, MFMKT. 648/64. (14 Temmuz 1902)
İranlı Seyyid Efendi	<i>Peri-i Melâhat</i>	BOA, MFMKT. 646/2. (16 Temmuz 1902)
İranlı Hüseyin Efendi	<i>Hüseyne(?)ve Vasiyetname</i>	BOA, MFMKT. 647/6. (28 Temmuz 1902)
Seyyid Mir Kerim Ağa	<i>Hüseyne (?) ve Vasiyetname, Muhacir Kütübü, Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye, Envarü'l- Aşikin, Yıldızname</i>	BOA, MFMKT. 647/6. (28 Temmuz 1902)
Abdullah Efendi	<i>Gazete koleksiyonu</i>	BOA, DH.MKT. 803/19. (10 Kasım 1903)
İranlı Sahaf Ahmed Efendi	<i>Paris'de Bir Türk, İnkılab, Engizisyon, Dağarcık ve Telemak</i>	BOA, DH.MKT. 831/8. (16 Mart 1904)
Şark Kütüphanesi Sahibi Hüseyin Efendi		
İranlı Seyyid Efendi	<i>Çocuklara Hediye</i>	BOA, MFMKT. 153/49. (22 Ekim 1892)